

KIRGIZLAR DA POPÜLERLİĞİNİ YİTİRMİŞ GELENEKSEL BİNİCİLİK SPORLARI İLE TÜRKİYEDEKİ VARYANTLARI

Mehmet TÜRKMEN *
Harun ÖZMADEN **

ÖZET

Tarihte en eski Türk kavmi olarak bilinen Kırgızlar, diğer Türk kavimleri gibi tarih boyunca atla birlikte zikredilmişlerdir. Sosyal, siyasi, ekonomik, dini, askeri yapı ve yaşayışlarında at baş rolü oynamıştır. Sanat, edebiyat, adet ve geleneklerinin teşekkülünde mühim bir yer tutan at; Kırgız spor geleneğinin belirlenmesinde de en büyük potansiyel varlık olmuştur. Atın tarihi ve kültürel bütünlük içindeki bu ehemmiyeti, çok sayıda binicilik sporlarının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bozkır hayat tarzına göre ortaya çıkan, şekillenen, gelişen ve sergilenen bu sporlar; atın tarihi rolünü yitirmesi, sosyal, ekonomik ve siyasi şartların değişmesiyle birlikte bir çoğu ortadan kalkmış ve popülerliğini yitirmiştir.

Geçmişten günümüze eski Türk bozkır kültürünün oluştuğu ve geliştiği coğrafyalarda yaşayan, göçeri ve yerleşim yerlerini, iktisadi ve sosyal hayat sahalarını buna göre tayin eden Kırgızlar; aynı zamanda Türk ulusunun karakteristik özelliklerini de en fazla muhafaza eden kavim durumundadırlar. Bunların yanı sıra söz konusu sporların kökenine inmede, teorik ve pratik açıdan incelenmesinde, unutulmuş ve unutulmaya yüz tutmuşları gün ışığına çıkarmada, bilinmeyen yönleri ve orijinal adlarıyla doğru yansıtma da Kırgızlar; Büyük Asya Türk halkları içerisinde en potansiyel bilgi ve birikimlere sahiptirler.

Bu çerçevede bakıldığında Kız Oynak, Kız Börü, Seyis Sunuş, Cılaaç Çarpışuu ve Öpkü Çarpışuu sporlarının günümüzde yapılmadığı; Sayış, At Toppi Oyondo, Çevken ve Aykır Çabış sporlarının yakın tarihe kadar az da olsa sembolik olarak yapıldıkları; At Çaap Cooluktu Aımay, At Sekirtmey, At Üstündö Oynoo, At Minip Kubalaşuu, Tay Carış, Kunan Çabuğ, Sürükleme, Cırğa Tartuu ve Ukuruk Salmay sporlarının yoğun olmamakla birlikte hala Kırgızlar arasında yapıldıkları görülmektedir. Geçmişte yoğun olarak yapılmış, günümüzde yapılmayan, az yapılan ve yapılsa da eski popüleritesini yitirmiş olan, bu 18 adet Kırgız geleneksel binicilik sporlarından bazılarının Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye de varyantlarına rastlanılmış, bazılarına ise rastlanılamamıştır.

Anahtar Kelimeler : Kırgız Kültürü, Kırgız Binicilik Tarihi, Kırgız Sporları

* O.M.Ü. Yaşar Doğu Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu / SAMSUN

** G.Ü. Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu / ANKARA

THE HORSEMANSHIP SPORT IN KIRGHIZ THAT HAS LOST IT'S POPULARITY AND THE VARIATIONS IN TURKEY

ABSTARACT

Kirghiz, known as the most ancient tribe in the history, like the other Turkish tribes, has been mentioned together with the horse throughout the history. Horse had the major importance in their social, political, economical, religious life and in their military structure. Having an important role in the formation of their arts, literature, customs and tradition, horse has been the most important thing in the determination of Kirghiz sport tradition. Such importance of the horse in the historical and cultural unity has caused a number of horsemanship sports to come into being. These sports, which formed, developed, determined and shown according to the steppe life style, have disappeared and lost their importance due to the fact that horse has lost its historical role and because of the change in the social, economical and the political conditions.

Kirghiz, that have lived on the lands that the ancient Turkish steppe culture formed and developed and determined their migration and accomodation areas, economical and social life fields according to this, is also the only tribe which has also protected the characteristic peculiarity of Turkish nation. In addition to these, Kirghiz have the most potential knowledge and experience among the Great Asia Turkish people in the determination of the origin of the sports mentioned, in the examination from the theoretic and practical point of view, in the reminding of the forgotten and almost forgotten and in the imitation with the original names and unknown parts.

When approached from this point of view, it's can still be seen that nowadays, the sports such as Kız Oynak, Kız Börü, Seyi Sunus, Cilanaç Çarpışuu and Öpkü Çrpışuu which aren't organized and the sports such as Sayış, At Toppi Oyondo, Çevken and Aykır Çabış which were organized symbolically until recently, the sports such as At Çaap Cooluktu Almay, At Sekirtmey, At Üstündö Oynoo, At Minip Kubalaşuu, Tay Carış, Kunan Çabuğ, Sürükleme, Cirga Tartuu and Ukuruk Salmay which are still organized but not frequently among Kirghiz. These 18 Kirghiz traditional horsemanship sports and some of them, which was organized and done very often in the past but not organized and done anymore, and which has lost its popularity even if it is organized or done, are come across the variations of

Selçuk and Ottoman variation in Turkey, but some of them are never come across.

Key Words: Kirghiz Culture, Kirghiz Riding History, Kirghiz Sports

GİRİŞ

31 Ağustos 1991 tarihinde SSCB'den bağımsızlığını ilan eden bugünkü Kırgızistan ile dünyanın 19 değişik ülkesinde bulunan toplam Kırgızlar'ın nüfusunun 2000 yılı itibarıyla 7.800.000 civarında oldukları tahmin edilmektedir¹. Çin verilerine göre "Kırgız" ismine ilk olarak M.Ö. III. Asırda rastlanır. Bu tarihlerde Tienshan (Tannı Dağları)'nın orta bölgelerinde yaşayan Kırgızlar'ın bir de "**Ki-Ku;Kie-Ku**" adında devletleri vardır².

M.Ö. II. asrın ortalarında Güney Sibirya ve Yenisey bölgelerinde, yani kuzeye göçen Kırgız-

¹ A.SHEEHY, "Russian share of soviet population down to 50,8 Percenté" Raport on the USSR, 1/42,20 October 1989.; Türk Dünyası Araştırma Vakfı 1994 Takvimi, Kırgızistan bölümü

² S.M.ABRAMZON; Kırgız i ih etnogenetiçeskiye i istoriko kultirniye svyazi, Kırgızistan yayınları, Frunze 1990, 2.23.; ve M.SARAY; Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, T.T.K. Yay., XXIV.dizi-Sayı: 21, Ankara 1996,s.198

lar; VI.asra kadar Hunlara, bu asırdan itibaren de Kök-Türkler'e bağlı olarak yaşamışlardır³. 840 yılında Uygur İmparatorluğunu yıkarak kendi devletlerini kurmuşlar ki; bu IX asır, Kırgızlar'ın en parlak devridir⁴. 920 yılında Moğol ve Kök-Türkler gibi büyük Çin istilasından dolayı bu coğrafyadan dağılmışlardır. Çoğunluğu bugünkü Kırgızistan sınırlarına gelmiş ve o tarihten günümüze bu coğrafya da bulunmaktadır⁵.

X. Asra kadar Kök-Türkler gibi Türkçe konuşan ve yazan Kırgızlar'ın eski vatanları olan Güney Sibirya ve Yenisey bölgesi; siyasi ve medeni tarih açısından olduğu kadar, Türk atlı ve binicilik kültürü açısından en önemli tarihi bakıyelerin bulunduğu yerlerdir⁶. Kırgızistan'ın şimdiki coğrafyası benzer tarihi öneme sahip görünmekle⁷ birlikte Isık Göl ve özellikle Tann dağları, doğu ve kuzey ile batı Türklüğünün asırlardır yayla kaynaşma ve buluşma yeri⁸, dini ve sosyal merasimler ile bunların ayrılmaz bir parçası olan oyun yada sporların topluca icra edildiği mekanlar olmuştur⁹.

³ R.R.ARAT; "Kırgızistan" mad.İslam Ansiklopedisi, VI,s.251.; Ch. NUSUPOV; "Tarihten Dersler", (Çev. H.Karabaş) ; Anayurttan Atayurtda Türk Dünyası, Cilt: I, Sayı: 4, Eylül 1993, s.56; B. HAYIT; Türkistan Rusya ve Çin Arasında, İstanbul 1975 s.30-41,226-241.

⁴ SARAY; ag.e.s. 202.; E.D.SOKOL; The revolt of 1916 in Russian central Asia, Baltimore 1954, s 99-142.; NUSUPOV; a.g.m., s.56

⁵ Türkiye Dışı Türk Edebiyatları Antolojisi I, K.B. Yay., /1480, Ankara 1993, s.49; B.HAYIT; a.g.e., s.30-41

⁶ NUSUPOV; agm, s. 56-57; B.ÖGEL; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi. Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre; T.T.K. Yay., 3. Baskı, Ankara 1988, s.1.207-222.; ve G.MERHART; "Ein einsenschriften an Yenissi," Eurasia Septentrionalis Antiqua, IV, 1929.; W.RADLOV; Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, SPb.,1895-1899, s.12-21.; H.KASAPOĞLU-ÇENGEL; "Kırgız Türkleri edebiyatı" Türk Dünyası El Kitabı, (Türkiye dışı Türk Edebiyatları) 4. Cilt T.K.A.E. Yay.: 158, Ankara 1998, s.367-396; M.S. ABRAMZON; Oçerki kulturni Kirgizskogo norado, Frunze 1946, s.91-123.

⁷ S.H.SING; A History khokond, Ed.by.C.E.Bates, Lahore 1878, s,8-10; SARAY; a.g.e, s.231.; T.K.BASENOV; "O soorujeni i Taş-akır, İzv.AN, Kaz.SSR." Nr:80, Almaatı 1950; V.L.VORONİNA; Priem stroitelstva do Arabskogo perioda v Sredney Azii, Kratkie soobseniye o doklodah i polevih ossledovenigah instituta istorii Materialnoy Kulturi,XXVIII, s.104

⁸ A.TAŞAĞIL; "Isık Göl", Tarih ve Medeniyet, Sayı:28 Haziran 1996, s.59.; N.V.SOROKİN; "V gorah i dolinah ruskogo Tyan-Şanya", İst. Vestnik, Mayıs-Haziran 1886, s.75-128.; A.M.SAĞALAYEV-İ.V.OKTABARSKAYA; Troditsiyeyonnoye mirovozreniye Tyurkov Yujnoy Sibiri, Zanak i Ritual - Novosibirsk; Nauka. (Sibirya Bölümü) 1990, s.5.

⁹ N.G. SIMAKOV; Obşestvenniye funktsii Kirgizkih narodnih razvleçniy v kontse XIX nacale XX.V, Nauka, Leningrad 1984,s.9-11.; Ç.VALİHANOV; Sobır.soç, Alma-Ata 1958, T.1,s.770-777.

Dolayısıyla Türk Dünyasıyla her türlü müşterek mirasa sahip Kırgızların eski coğrafyalarında; orijinal bozkır Türk kültürü ve bu kültürün oluşmasında baş aksiyon olan ve de bu kültüre adını verdiren at¹⁰ ile çok sayıda binicilik sporları ortaya çıkarmışlardır. Konar göçer hayat tarzına uyumlu, bu asker halkların milli iradelerine ve ortak karakteristik özelliklerine, iktisadi hayatları ile coğrafi ve iklim şartlarına uygun olarak ortaya çıkan bu sporlar, Kırgızlar'ın şimdiki coğrafyalarında Türk dünyasıyla ortak bir çok uygulama alanı bulabilmiştir¹¹.

Bu bağlamda sergilenen ve gelişen söz konusu sporlar, XIX. Asrın sonları ve XX.asrın başlarına kadar kendisi kalma başansını da gösterebilmiştir. Çünkü söz konusu coğrafya bu sporların doğasını korumada en büyük etkidir¹². Ancak, bu tarihlerde büyük sosyal ve siyasi çalkantılara maruz kalan, yeniden bir siyasi ve idari yapılanma altına giren Kırgızlar; maddi ve manevi kültür öğelerinden bir çoğunu terketmişler veya etmek zorunda kalmışlardır¹³; Aynı zamanda motorlu araçlar ile ateşli silahların devreye girmesi ve atın tarihi rolünü yitirmesiyle birlikte, geleneksel binicilik sporlarının bünyesinde bulundurduğu çok yönlü fonksiyonlarından bazıları, hatta bir çoğu kendi önemlerini yitirmiştir¹⁴. Bu tür sebeplerden dolayı çok sayıdaki sporlardan bazıları yapılmayarak unutulmuş, bir çoğu utulmaya yüz tutmuş, bazıları ise zorda olsa varlığını halk arasında bugünlere getirebilmiştir. Kendisini yenileyen 10 adet Kırgız sporu ise; resmi yönetmelikler çerçevesine alınarak popülerliğini günümüze kadar sürdürebilmektedir¹⁵.

¹⁰ N.I.GRODEKOV; "Kırgızı i Karakırgızı Sırdaryınskoı oblasti," Yuridicheskiy bit T (c) 1, Taşkent 1889, s.205; Manas, T.C.Dışişleri Bakanlığı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TIKA), Ankara 1995, s.36.; İ. YILDIRAN; "Kavramsal ve Fonksiyonel açıdan Türklerde Yorga/ Rahvan Biniciliğın Tarihsel Gelişimi ve Türkiyede Geliştirme Perspektifleri", Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, Cilt:IV,Sayı:2, Nisan 1999, s.44.; N.SEVERTON; Puteşestviye po Turkestanskomu kraya i isledovaniye gornoy sistemi Tyan-Şanya po Poruçeniye Russkogo geografiçeskogo obşestva, SPb.1893, s 161.

¹¹ H.F.ANARKULOV; Kırgızdın El Oyundarı, Bişkek "Kırgızistan" 1991, s.3.; S.M ABRAMZON; Kırgızı ih istoriko - kulturniye i etnogenetiçeskiye svyazi, Leningrad - 1971, s. 11 - 23; SIMAKOV; a.g.e.; s.8-12.; D.ÖMÜRZAKOV; Fiziçeskaya kultura i sport v Kırgızkoı, SSR, Frunze 1956, s. 3-11.; S.GEDİN; Puteşestviye...v 1893-1897 gg. V Parnir, Tibet i vostoçnyı Turkestan, SPb, 1911, s. 73-76

¹² SIMAKOV; a.g.e; s. 3-8.; M.SARALAYEV-M.BUKAYEV S:MAMBETKALİYEV; Manastan Kalgan Oyundarı, K.C.M.E.veI.B., KDBE Enstitüsü Yüksek Devlet Koleji, Bişkek 1995, s. 3-10,12,76-86.; ANARKULOV;a.g.e., s.5-7.;

¹³ Tafsilat için bkz. S.A.ZENKOVSKIY; Pan Turkism and Islam in Russia, Harward 1967, s.233-236.; ve E.(ed). ALLWOTH; Central Asisa; A Century Of Russian Rule, London 1967, s.226-227.; ayrıca HAYIT; a.g.e; s.251.; SARAY;a.g.e.s.238.

¹⁴ O.GÜNDOĞDİEV; "Rol Konya v jizini Türkmen", Tarih Bilimleri Doktora Tezi Özetleri (Avtoreferat), Aşkabat 1994,s.6-9.; ANARKULOV; a.g.e., s.3.; SIMAKOV; a.g.e.s.11.

Tüm sporlara olan ilginin hergün biraz daha arttığı dünya da biniciliğe de aynı, hata biraz daha inginin olduğu görülmektedir¹⁶. Kırgızlarla aynı tarihi mirası paylaşan Türkiye, ne teorik alanda (spor tarihi literatürlerinde) ne de pratik alanda (konkur müsabakalarında) hak ettiği yere bir türlü gelememiştir. Ayrıca, bu sporlar her yönüyle Türk milli kültür ürünüdürler¹⁷. Bugün kültürler özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla gelişmiş ülkelerin etkisi altındadır. Türkiye ve Kırgızistan bu etkiyi en fazla hisseden ülkelerdendir. İki ülkenin de bu konuda yeterli tedbiri almadıkları sanılmaktadır. Halbuki, teknolojisi gelişmiş uluslar bile kültür yayılmacılığından etkilenmemek için tedbirler almaktadır¹⁸.

Ayrıca, ulusların itibarı sadece maddi değerlerle değil, manevi değerlerle de ölçülmektedir. Günümüzde bir çok bakımdan Türkiye den geri olan Moğalistan ve Tibet, uzun yıllar Türkler'in idaresi altında yaşayan Hindistan, İran ve bazı Arap ülkelerinin konuyla ilgili literatürlerde Türklerden daha fazla yer aldıkları veya Türkler'e ait bu tür sporların adı geçen ulusların kültür ürünleri gibi lanse edildiği görülebilmektedir¹⁹. Yine konu açısından çok zengin bir mirasa sahip olan Türkiye, bu engin mirasını statik halden dinamik hale getirememiştir. Uzun süre örtülü kalan bu sporlar, zamanla önemini ve etkisini yitirerek Türk Kültür halkasından birer birer kopup gitmişlerdir.

Bu çalışmada, asırlardır Kırgızlar da yapılan, günümüzde ise popülerliğini yitiren ve kuralları belirlenebilmiş 18 adet geleneksel binicilik sporlarını inceleyerek; konuyla ilgili verilerin daha az olduğu Türkiye de varsa bu sporların varyantları belirtilecektir. Aynı kökten gelen ve aynı tarihi mirası paylaşan iki toplumun geçmişinde çok yönlü fonksiyonlar icra eden, çağın değişmesine ve talebine göre alıntı ve terkedilmiş yönlerine bakılarak; günümüz Türk ve dünya spor literatürlerine yarışma adları ve kurallarıyla doğru yansıtılmaya çalışılacaktır.

¹⁵ Z.BETENOV-Y.MUSIN; Kırgızdın Eldik Oyunları, Kırgızistan Basması, Frunze 1978, s.134-137.; A.İ. DOBRAMISLOV; Goroda o, Sırdarinskogo regiona, Taşkent 1912, s. 121.; M.SARALAYEV; Kırgız Uluttuk Sportunun Tülbörü Boyonca Birdiktüü Respublikalık Klassifikatsiyası Cana Meldeşterdin Ereceleeri, Kırgızistan-Oş 1993, s.73-77.;S.;TOKTORBAYEV; Öspürümdör Oyundanı, Kırgız Cobet Baskısı, Bişkek 1991, s. 76.

¹⁶ H.AYVAZ; "Dünya Basımından" (İngilterede çıkan "Your Horse" dergisinden naleden), Küheylan (At Sevgisi ve Binicilik Dergisi) , sayı: 8, Mayıs-1998,s.57

¹⁷ S.M. ABRAMZON; "Etnografişeskiye..." s.134-154.; K. CUSUPOV; Kırgızdar, Kırgızdın Basması, Bişkek 1991, s.3.; E.GÜLEÇ; Rahvan Binicilik, Bilgi Mühendislik ve Müşavirlik Neşriyatı, Ankara 1999, "Kazova'da Rahvan Atıcılık ve Atlı Cirit Topu" başlıklı yazılarına bkz.; A.KAHRAMAN; Osmanlı Devletinde Spor, K.B. Yay.:1697 Ankara 1995, s.441-518.

¹⁸ M.ÖZHAN-M.MURADOĞLU; Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları, KB.Yay.: 1960, Ankara 1997, s.3

¹⁹ E.KOVALEV; "Oçerki bita Karakirgizov (iz putevogodnevnik)", TV, 1895, no:2.; ÖMÜRZAKOV- SARALAYEV; a.g.e., s.17.; N.İ.PONIMARYEV; Vozniknovaniye i pervonaçalnoe razvitiye fizişeskogo vospitaniya, Moskova 1973, s. 149-150.;W.UMMINGER; Die Chronik des Sports, Chronik Verlag, 2., erganzte und aktualisierte Auflage 1992, s.70,82.

Kırgızları Binicilik Kültürüne Hazırlayan Genel Faktörler:

Çin verileri²⁰ ve devrim öncesi ile sonrası Rusya'da yapılan araştırmalara göre Kırgızlar; diğer göçebe Türk kabileleri gibi ömürlerini at üstünde geçiren²¹ en iyi atlar yetiştiren, yüksek yerleri mekan seçen, sağlam ve dayanıklı bünyeleri olan, iyi avlanan ve savaşan, eski Türkler'in bütün karakteristik özelliklerini üzerlerinde taşıyan ve bunu korumayı bir gaye edinen, soy ya da kabilecilik şuruu ulus şuurundan ağır basan asker ve binici bir kavimdirler²². Eski Türk yazıtlarına göre (suci, 9. yüzyıl ortaları); Kırgızların gün doğusundan- gün batısına ünleri varan (Boylu Kutlug Yargan) , ağılları ile dağ ve vadilerinde sayısız at sürülerinin olduğu belirtilir²³.

Tarihi ve coğrafi yaşam koşulları Kırgızlar'ı süvari bir millet haline getirmiştir. Kırgız çocuğu ister kız olsun ister erkek, çok küçük yaşlardan itibaren ata binmeyi öğrenir, büyüdüklerinde ise mükemmel birer binici olurlardı. Erkek- kadın, çocuk, genç ve yaşlı herkes atı gayet iyi kullanmayı, onunla her çeşit yokuş çıkmayı, taşlı ve engebeli yollarda koşmayı, yüksek yerlerden geçmeyi, yabani at sürüleri ile yarışabilme istidadına sahiptiler²⁴. Tarih boyunca atla birlikte anılan Kırgızlar; kutsal saydıkları bu varlığın her yönünden (eti, sütü, derisi vs.) faydalandıkları gibi geleneksel kültür unsurlarıyla donanmış, çok sayıda binicilik sporları meydana getirip, özel ve genel merasimlere de icra edilerek sosyal yaşayışlarda büyük yer vermişlerdir²⁵. Fakat değişik sebepler, bu sporların sosyal hayattaki popülarlığını olumsuz yönde etkilemiştir.

---

²⁰ Kırgızların tarihinin en parlak dönemi olan M.S IX. Yüzyıla ait ve çok sayıda olduğu tahmin edilen yazıtlar ve diğer tarihi veriler, bugünkü Çin'in kuzey ve kuzey batı bölgelerinde durmaktadır. Çin devleti bunların araştırmasına müsaade etmektedir. Bkz.ARAT; aynı madde, aynı ansiklopedi,s.740; SARAY; a.g.e.; s.199

²¹ VII. Yüzyılın sonlarına doğru islam müelliflerinden birinin Türkler hakkında; "onların bütün ömürlerini toplasan atı üzerinde geçen günlerin yer üzerinde geçirdiği günlerden daha çok olduğunu görürsün" demektir. EL-CAHİZ; Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri, TKAE. Yay.:82, Ankara 1988 s.68.

²² GRADEKOV; a.g.e. (Yurıdçeskiy bit), s.200-206; ve ALÇIE (Arhiv Leningrat çasti IE AN SSSR) f.K1,op.2,no:1140,s.16,55-56,68,70,120,121.

²³ H.N. ORKUN; Eski Türk Yazıtları, AKDITYK. TDK., Yay.: 529, Ankara 1987.s.156.

²⁴ D.ÖMÜRZAKOV-Y-MUSIN; Kirgizskiy narodniye igrı, Kirgizistan yay., frunze 1973, s.7.

²⁵ A.H.LEVŞİN (1799-1879); Kirgizo- Kazahskiy stan i Kiggız-Kaysatskiye npaznestva i Razuleçenya, Sen Petersburg 1832, s,113-125.; V.Z:GALJEV; Araştırmacılar ve Kazakistan, Kazakistan Sosyal Bilimler Dizisi, Alma-Ata 1990, s.126-145.; RFOON (Rukopisniye fondı otdeleniya obşestva nauk AN Kirg.SSR) İnv.no:330, s.8-59.; RFOON, İnv.no: 342,s.20-107.; RFOON, İnv.no: 506,s.42-54.; ÖMÜRZAKOV-MUSIN; a.e.g., s.7.

Sporlar Hakkında Menfi ve Müspet Genel Görüşler:

1991 yılına kadar tarihte iki bağımsız devletleri olan ve bunların ömürlerinin ise toplam iki asır sürdüğü görülen Kırgızlar, diğer tarihi süreçlerde Türk devlet ve hanlıklarına, bazen de diğer kavimlere bağlı olarak yaşamışlardır. Bağlı buldukları bu devletlerin özellikle askeri kanadını oluşturmuşlardır²⁶. Bunun için olsa gerek her zaman milli kimliklerini yitirme endişesi taşımışlardır. Milli kimliklerini en iyi şekilde ifade eden atlı kültür ve kültürün ürünü olan geleneksel binicilik sporlarını korumayı bir gaye edinen Kırgızlar, bu gayenin milli kimliklerini koruma talepleri olduklarını ifade ederler²⁷.

Kırgız yazarlar bu spor yada oyunları; çok asırlık kültür ve medeniyetlerini koruyup gelen milli hazineleri olarak değerlendirirler, aynı zamanda halkın maddi ve manevi değerlerinin bütün sektörü olarak görürler²⁸. Bir başka Kırgız yazar; halkının "İsteddiği, dileği, umudu, sevinci, tasesi, kahramanlığı, hürriyete ve eşitliğe, adalete ve hakikate doğru atılganlığı, mücadelesi ve her türlü karakteristik özellikleri bu oyunlara yansımış" deyip, söz konusu sporların muhtevisiyatını oluşturduğunu ve "Halkın terbiyevi güzel örnekleri, derin felsefi görüşleri oyunlarda görülebiliyor"²⁹ olduğunu bildirmektedir.

Rus yazarlar ise; "Kırgız yazarların bu sporların unutulacağı endişesini taşıdıkları için konuyla ilgili objektif değerlendirme yapmadıklarını; bunun içinde ilkel görünümde olan sporların devamında ısrar ettiklerini"³⁰ bildirirler. Bolşevik ihtilalinden sonra yapılan bu tür eleştirilere bir başka Rus yazarda katılmaktadır.

Söz konusu yazarn bir de SSCB: ideolojisi için oyunların riskli olduğunu; "bu sporların oynanış tarzında bağımsızlık hissiyatının yattığını gördüm" ifadesini kullanır ve bu sporların yasaklanmasını veya tamamıyla milli niteliklerinden arındırılmasını politbüroya rapor olarak sunar³¹.

Ekim (1917) devriminden sonra özellikle savaş karakterli veya sert mizaçlı oyun ya da sporlar, ilgili yazarlar tarafından menfi ve müspet yönde eleştiriler almaktadırlar. Günümüzde unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş bu sporların devamından yana olan bir yazar; "hakiki değeri

²⁶ R.R.ARAT; "Kırgızistan" mad.İslam Ansiklopedisi, VI,s.251.; Ch. NUSUPOV; "Tarihten Dersler", (Çev. H.Karabaş); Anayurttan Atayurtta Türk Dünyası, Cilt:1, Sayı: 4, Eylül 1993, s.56 SARAY; ag.e.s.202.; E.D.SOKOL; The revolt of 1916 in Russian central Asia, Baltimore 1954,s99-142.; NUSUPOV; a.g.m., s.56.; Türkiye Dışı Türk Edebiyatları Antolojisi I, K.B. Yay../1480, Ankara 1993, s.49; B.HAYIT; a.g.e., s.30-41, 226-241.

²⁷ TOKTORBAYEV, a.g.e., s.3.

²⁸ Aynı eser aynı sayfa.

²⁹ ANAKULOV, a.g.e., s.3.

³⁰ SIMAKOV; a.g.e.,s.9

³¹ ROJDESTVENSKIY; a.g.e.,s. 3/4 .

bilinse, itibarına varılsa, sonraki nesillere paha biçilmez bir hazinedir"³² demektedir. 1925 yılından itibaren SSCB. Tarafından yasaklanan bu sporları fakir kesimin yaptıkları, zengin kesimin ise yapmadıkları bildirilir. Hatta zengin kesimin bu sert mizaçlı sporları, fakir kesimin yapmaları için ödül miktarını artırdıkları, dolayısıyla burjuva kesiminin proleterya sınıfının kanının akmasını zevkle temaşa ettikleri söylenir³³. Dolayısıyla sınıfsal kaygı uyandırdığı endişesi taşınır³⁴.

1936 tarihine kadar yasağa rağmen özellikle kırsal bölgelerde şu veya bu şekilde az da olsa yapıldığı görülen, bu tür sporlar hakkında menfi eleştirilerin arttığı görülür. Örneğin; SURAZAKOV'a göre bu oyunların devamında tarihi realite ortaya çıkmaktadır. ".düşmana karşı beraberce durmak, yardımlaşmak, beraber ölmek. vs."³⁵ der ve devamında bu sporları; " geleneksel toplumun kendi benliğini ifade etmedeki en önemli ideolojik vasıtası"³⁶ olarak görür. Kırgız veya diğer Türk kökenli yazarlar konuyu farklı şekilde ve yine menfi olarak oyunların kendi halklarına utanç verici, onur kırıcı, barbar vb. olduklarını, dolayısıyla artık yapılmamalarının daha iyi olacağını, hatta yazılı literatürlerde bile bu sporlara değinilmemesi gerektiğini kaydederler³⁷.

Sovyet döneminde bu denli menfi eleştirilen aslında; oyun ya da spor efnameından hareketle değil, bir ideolojik yaranma telaşı veya ideolojik tahammülsüzlükten kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü, Sovyet döneminde Türk kökenli yazarların konuya bu açıdan yaklaştıkları; konuyla ilgili insafsız eleştirilerden, sisteme karşı bu tür endişe yaşadıklarının açık ifadesi olarak görülebilir. Halbuki aynı yazarların bağımsızlıktan(1990-1991) hemen sonra müsbet eleştiriler içine girdikleri, konuyla ilgili yazılarında net bir şekilde görülmektedir³⁸.

Diğer taraftan Sovyet döneminde konuya Rus kökenli yazarların menfi eleştirilerinin yanında müsbet eleştirilerine de rastlanır³⁹. Bu eleştirilerin ise söz konusu olan sporların tarihi ve ritüel kökenine inmede, oyunların eğlendirici ve çok yönlü olan fonksiyonlarını açıklamada, bireysel, ulusal ve uluslar arası faydalarını göstermede, Türk kökenli yazarlardan daha objektif bilgiler aktardıkları görülmektedir⁴⁰. Hatta o bilgiler, unutulmuş ve utulmaya yüz tutmuş bu sporların teorik ve pratik olarak her yönlü açıklanabilirliğin bu günlere gelmesinin belki de en bariz örnekleridir.

---

³² K.CUSUPOV; Kırgızdar, Kırgızdın Basması, Bişkek 1991, s.3.

³³ BETENOV-MUSIN; a.g.e.,s.134-136.

³⁴ SIMAKOV; a.g.e., s.7.

³⁵ Zikreden: a.g.e., s.12.

³⁶ S.SAIPBAYEV; Kırgız Oyundannın Pedagogikalık Maanisi, Mektep Yay. Frunze 1976, s.4-5.

³⁷ ANARKULOV;a.g.e.,s.4.;E.L.LVOV-I.V.OKTABARSKAYA-A.M.SAĞALAYEV- M.S.OSMANOVA; a.g.e.; ALÇIE, f.K1,op.2, No:1141, s.15,72,80.; RFOON, Inv.no:359, s.42-44,52-56.; SARALAYEV ve ark. s. 3.

³⁸ CUSUPOV.; a.g.e., s.3-4.; TOKTORBAYEV; a.g.e., s.3-4.; ALLAMBERGENOV; a.g.m., s.27.

³⁹ SIMAKOV;a.g.e.s.7-11.; SAĞALAYEV-OKTABARSKAYA;a.g.e., s.5-13

Söz konusu bu sporlara Sovyet ideolojisi tahammülsüzlük gösterse de, aslında bu sporlardan kendisini yenileyenlerin muhafaza edildiği, yenileyemeyenlerin ise kayboldukları anlaşılacaktır. Dolayısıyla konu hakkında bir yerleri suçlamakta anlamsızdır. Bunun yanında, konu ile ilgili uzmanlardan hiçbir şekilde oyun ya da sporların ritüel veya törensel kökeninin tarafları olmamaları, ilk ortaya çıkışı ve ilk gelişim sürecinin doğasına yönelen bakışın tarafsız olması, bilim teorisinin temellenmesi doğrultusunda kaynağını kendi karakteriyle doğru yansıtması beklenir. Şimdi bu doğrultuda, söz konusu sporlar popülerliğini yitirmiş oldukları tarihi süreç dikkate alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Popülerliğini Yitirmiş Kırgız Geleneksel Binicilik Sporları:

a) Kız Oynok: İki ve daha fazla kız ve delikanlının at üzerinde ve atı zıplatarak birbirine yanaşıp, kızların erkeklerle elinde bir kap içinde bulundurdıkları sütü içirme, erkeklerin ise içme mücadelesi vermeleri şeklinde yapılmış bir oyundur. Oyunun kuralları arasında; karşı cinslerin birbirinden ayrı kabilelerden oluşması, zıplatma esnasında birbirine yanaşan kız ve erkeklerin göğüslerini temas ettirmesi, bu esnada kız ve erkek istediği biriyle eş değiştirebilmesi vardır⁴¹.

"Kız Oyno ve "Kız oynokto"⁴²da denilen bu oyun; XIX. Asrın sonlarına kadar küçük ve büyük çaplı bütün toylarda müzik eşliğinde ve düz bir alanda yapılmıştır. Bu tarihten sonra müstehcen yanı⁴³ bulunduğu ve oyun esnasında özellikle erkekler arasında çatışma olduğu için tamamıyla terkedilmiştir⁴⁴.

b)Kız Börü/Kız Kaçar: Çok iyi binici olan bir kız ve kızın peşinden koşturan çok sayıda delikanlı ile kaçma kovalama şeklinde cereyan eden bir atlı spordur. En iyi atı (külük/yürük) seçme hakkına sahip olan kız, 50-75 m. mesafeyle düz bir alanda erkeklerden önde durup, at aydocunun (atlı müsabakayı yöneten kişi) zurnagiciye verdiği işaretle yarış başlayıp, belirlenen

---

⁴⁰ ROJDESTVENSKIY; a.g.e., s.2-21.; PONOMARYEV; a.g.e.,s.140-151.; R.L.SOKOLOV; Fiziçeskaya kultura i sport v Kırgızı (1917-1963), Lenngrat- Moskova- Bişkek, 1981, s. 73-74.; MUSİN ve ark. ; a.g.e., s. 20-22.; ÖMÜRZAKOV; Fiziçeskaya kultura.... s.21-23.; YUDAHİN; a.g.e., C,11,s.735

⁴¹ H.ARGİNBAEV; Natsionalie traditsiyi i vera no otnoşeniya jinvoznovotçesta u Kırgızov, Moskova 1975, s.64.; H.KUSTANAEV; Etnografiçeskiye Osokennesti Kırgızov v royonah Perv i Kazalin, Taşkent 1894, s. 199.; SIMAKOV; a.g.e., s.155-177.; GRODEKOV; a.g.e.; 9-15.

⁴² Kelimenin anlamı için bkz. K.K.YUDAHİN; Kırgız Sözlüğü (çev.A.Taymas), 3. Baskı, Cilt 2, AKDITYK. TDK Yay.: 121, Ankara 1994, s.604-605.

⁴³ Bu oyuna "erotik", "topluluk nikah kurumu", "cinsel totemizmin kalıntısı" vs. denildiği görülür bkz. SIMAKOV; a.g.e., s, 177.; ayrıca bkz.M:TÜRKMEN; a.t., s.85-87.

⁴⁴ S.M:ABRAMZON; "Tvorçestvo Kirgizkogo norada" Sov.Etnografiya, t.3, Moskova-Leningrad 1940,s.77-88.; ayrıca bkz. Tarih ve Etnografa açısından nevrüz, (Rusçadan Türkçeye Çev. Y.Pekcan-S.Öztürk), Boğaziçi İlimi Araştırmalar Serisi: 13,Ankara 1993,s.10-11.

mesafede (500-1000 m) kızı kovalayanlardan birinin kıza yetişerek eliyle dokunmasıyla sona eren bir yarıştır. Eğer kız belirlenen mesafede yakalanamaz ise kız, ya da bu mesafede ilk yakalayan erkek kimse o galip sayılmaktadır⁴⁵.

Kız börü⁴⁶'nün yanısıra "Kız kaçır"da denilen⁴⁷ bu binicilik oyununu yerli⁴⁸ ve yabancı yazarların⁴⁹ sık sık Kız Kovmay veya Kız Oynok oyunuyla karıştırdıkları görülür. XIX.asrın ortalarına kadar nişan ve düğün merasimleri esnasında damadın arkadaşlarının yardımı ile kız ve damat arasında ortaya çıkış amacına uygun olarak yapılan bu spor, bu tarihten sonra büyük toylarda yapılmıştır⁵⁰. 1930'lara kadar böyle devam eder ve bu tarihlerden sonra kıza yetişmek isteyen delikanlılar arasında çatışmalar olduğu gerekçesiyle tamamıyla terkedilir⁵¹.

c) Sayapker/Atçı/Atbakar/Seyis Sunuş: Aynı anlamlara gelen bu dört isimle de zikredilmesine rağmen daha ziyade, Sayapker Sunuş (Seyis Sunuş) ismiyle geçen bu spor, düz bir alanda müzik eşliğinde atlara birkaç türde yürüyüş (eşkin, yorga, tıns vb.) veya hareket (sağa-sola kaydırma, sıçratma, saydırma vb.) yaptırılmaktadır⁵².

El yahşisi (saygın kişi/Aksakal) denilen ve bu tür müsabakalarda olumlu ya da olumsuz itirazlarda en son noktayı koyan kişi başkanlığında oluşturulan jüri önünde teker teker alınan müsabıklar, bütün hünerlerini sergilerler. En iyi müzik ritmine uyan veya yürüyüş ya da hareket şekillerini en iyi sergileyen sporculara sınavıcılık⁵³ ünvanı ve ödül verildiği görülür⁵⁴.

⁴⁵ A.A.DİVAEV; " İgri v proşlıh Kirgızskoy molodgoji" Türkistan Bordoso Gazetesi,s.54, Ak-Car/ Taşkent 1907, s. 9-12.; L.P.POTAPOV; Oçerki noradnogo bita Tuvintsev, Akademiya Nauk, SSSR, Moskova 1969, s.27-31.; GRODEKOV; a.g.e. (Yurđıçeskiy bit) s.23.; A.TANİBEKOV; Kirgızdın Eldik Oyundanı" Kirgızistan İlimler Akademisinin Sosyal Bilimler Bölümü El Yazılan Fonu, Inv. No:342, s. 78-81,104-106.

⁴⁶ "Börü" söctüğü için bkz.YUDAHİN; a.g.e., c.1, s.139

⁴⁷ L.P.POTAPOV; Drevniy obıçay, otrajayışiy pervobitnoobşinniy bit kočevnikov" Tyurkol, sbornik AN SSSR, 1955, No:1, s.170-176.

⁴⁸ M.TÜRKMEN; a.t., s. 80-84.; Y.TAYGA; a.g.e., s.17.; KUNTER; a.g.e., s.71

⁴⁹ S GEDİN; Putaşestviye..., s. 409.

⁵⁰ V.LİPSKIY; Po gornım..., s.307,341.; D.ÖMÜRZAKOV; Fiziçeskaya kultura i sport v Kirgızskoy SSR, Frunze 1956, s.208-210, 925.; D.ÖMÜRZAKOV; Kirgızkiye Natsionalıye..., s.4-9, 63.

⁵¹ ANARKULOV; a.g.e., S.4

⁵² E.L.LVOV-I.V.OKTABARSKAYA-A.M.SAĞALAYEV-M.S.OSMANOVA;Güney Sibiryadaki Türkler'in Töreleri ve Dünyaya Bakış Açıları, İnsan ve Toplum, Novosibirsk 1989,s.4-5.; ALÇİE, f.K1,op.2, No:1141, s.15,72,80.; RFOON,Inv.no:359, s.42-44,52-56.

⁵³ Sınavıcılık Kirgızlar'da çok gelişmiş bir atı tanıma sanatıdır. Bkz. CUSUPOV; a.g.e., s.602-605.

⁵⁴ RFOON; inv. No: 342, s.106-107

Tarihi 1700 yıl öncelere dayandığı bildirilen⁵⁵ bu spor, bugün uluslararası konkurlar içinde yer alan ve bir at terbiyesi yanşı olan **dresaj** ile sili bakımından tamamiyle paralellik göstermektedir. Ayrıca, yakın tarihe kadar Türkiye'de atlı cirit müsabakalarından önce, cirit oynayacak olan müsabıkların atlarına davul zurna eşliğinde, yine Kafkas göçmeni kardeşlerimizin Çerkez Mızıkası denilen müzik aletiyle atlara bu tür hareketler yaptıkları ve buna da "**At oynatma**" denildiği görülür⁵⁶.

XX.asrın başlarından bu tarafa yapılmadığı anlaşılan seyis sunuşun niçin yapılmadığı konusunda tatmin edici kayda rastlanılmamaktadır.

d) Cıvana Çarpışuu/Çıplak Çarpışma: Başta kalın keçeden başlık, teke derisinden bacağına şalvar (cırnak şim), ayağına kalın çizme giyen, kuşaktan yukarıları çıplak olarak, ellerinde eski gönden yapılmış özel kamçılarla birbirine karşılıklı vurularak yapılan çok sert ve riskli bir oyundur⁵⁷.

Kabile veya soy temsilcileri tarafından taktikler olarak atın dizgininden tutulup saha ortasına getirilen müsabıklar, El yahşisinin dualarını, cazgırın mani ve tanıtım faslı dinlendikten sonra, iki müsabıkın dizginleri kendi eline verilip müsabaka başlatılıyor. Çıplak vücuda kamçılar isabet aldıkça müsabaka şiddetleniyor. Çok ağır yaralanmalara rağmen kabilenin onuru ön planda olduğundan müsabıklar alandan çekilmezler. Bu durumda çok elim sonuçların olduğuna da rastlanılmıştır⁵⁸. Genellikle iki müsabıkın temsilcileri bir araya gelerek müsabıkları alandan çekerler. Diğer şekliyle atını seyircilerin içine sürerek kaçan veya ağır darbelerle atının üstüne ya da yere yığılan müsabık mağlup, diğeri ise galip sayılmaktadır⁵⁹.

Bu oyuna; müziğinin oluşu stili ve teknik açısından (çabukluk, beceri, saldırı, savunma vb.) paralellik gösteren "**Tomak**" adıyla bir oyunun, Osmanlı saray ve çevresinde takım halinde ve de sevilerek oynandığı görülmektedir⁶⁰. Tomak oyunu, kullanılan malzeme ve genel görüntüsü itibarıyla çıplak çarpışmanın geliştirilmiş hali denilebilir. Yine bu oyuna benzer bir oyunun, 1970 yıllarına kadar yaya olarak Binboğa Dağı⁶¹ civarındaki bazı ilçelerin (Afşin, Elbistan, Gökşun ve Sanz), kasaba ve köylerinde, her düğünde "**Tura**" adıyla oynandığını öğreniyoruz. Tura;

⁵⁵ ALÇİE;f.K1,op. 2, No: 1140, s.19.

⁵⁶ E.GÜLEÇ.; Türk Cirit Atı, Bilgi Müş.ve Müh.Neş.;Ankara 1998, s.13.

⁵⁷ D.ÖMÜRZAKOV-Y.MUSİN;Kirgizki Noradnie İgri, Frunze 1973, s.13.

⁵⁸ D.AYTMEMBETOV; Kultura Kirgizskogo norada vo vtoroy polovine XIX-naçale XX veka, Frunze 1967, s.28,37.; CUSUPOV; a.g.e., s.538.

⁵⁹ CUSUPOV; aynı eser aynı sayfa.; GREDEKOV: a.g.e, c.1. s.252-256.

⁶⁰ HAFİZ İLYAS AĞA; Tarih-i Enderun Letaif-i Enderun (Çev. C.Karya), Güneş Yay., İstanbul 1978, s.80.; KAHRAMAN;a.g.e, s.618.

⁶¹ Binboğa dağı ve yöresinde yapılan sporlar için bkz. A.R.YALMAN(YALGIN), Cenupta Türkmen Oymakları, C.11, K B Yay./256, Ankara 1993, s.233-530.

örme veya kendir gibi sicimleri 2-4'e katlayıp 70-80 cm uzunluğa getirerek eline alan sağmenlerin kız ve oğlan tarafı diye ikiye ayrılarak karşılıklı vurma-kovalama şeklinde oynanan sert bir spordur. Yine burada da kafaya vurmak yasak ve sadece sırta vurulmuş⁶².

1926 yılında Koşçu derneğın girişimiyle yasaklanan çıplak çarpışma, 1930'lu yıllardan itibaren ülke düzeyinde tamamiyle yapılmaz hale gelmiştir.

e) Öpkü Çarpışuu/Ciğer Çarpışma: Kesilmiş atın iç organı olan, ak ve karaciğer ile bunları tutan kıkırdaksı hortum/larenks (soluk borusu= trachea) ele alınarak; üst tarafı çıplak olan binicilerin birbirine at üzerinde kaçma, kollama ve vurmak şeklinde yapılan çok sert ve riskli bir oyundur. Tarihi, yapılışı, kuralı, ödülü ve her türlü özellikleri cılanac çarpışu ile aynıdır⁶³. Ancak, cılanac'da kafaya giyilen koruyucu öpkü de giyilmemektedir.

Büyük toy ve aşlarda oynanan öpkö çarpışu, adını bu iç organdan almaktadır. Prosedürler yerine getirildikten sonra iki rakip müsabakaya koyulur. İlk birkaç vuruşta ciğerler parçalanır ve sadece soluk borusu kalır. Kamçıdan daha sert ve sağlam olduğu söylenen⁶⁴ bu organ ile çarpışma sürer. Netice itibarıyla bayılan, kaçıp atını seyirciler arasına süren kişi mağlup, rakibi ise galip sayılır veya müsabıklaın ağır yaralandığını gören kabile reisleri bir araya gelerek, at aydocuya müsabakayı bitirmesini söylerler ve çarpışmayı berabere bitirebilirler⁶⁵. 1926 yılında yasaklanan bu oyun, 1930'lu yıllardan sonra sadece adı kalmıştır.

f) Sayış/ Süngüleşme: Özel zırh veya kalın keçelerle üst giyinmiş, başında kasğı olarak özel antrenmanlı müsabıklaın at üzerinden karşılıklı birbirlerine süngülerle vurma ve düşürme mücadelesi şeklinde yapılan bir savaş talimi oyunudur⁶⁶. Zamanla ölümlerinde olduğu görülen bu oyun, Er sayış (Erkeklerin sayış) ve Ayel sayış (bayanlaın sayış) diye ayrılmaktadır. Bay ve bayan için bütün kural ve kaideler ile kullanılan teçizatlar aynıdır. Sadece bayanın üzerindeki giysilerin biraz daha hafif olduğu belirtilir⁶⁷.

⁶² Bu bilgi ; 14 Eylül 1999 tarihinde K.Maraş ilinin Afşin ilçesine bağı Binboğa Köyü'nden "Boz Memmet" lakabıyla tanınan ve eski bir şalvar güreşçisi olan, bir dönem köy muhtarlığı yapan ve şu anda köy bekçisi olan Durdu oğlu 1936 doğumlu Mehmet ÖZDEN'den canlı söyleşiyle elde edilmiştir.

⁶³ BETENOV-MUSIN; a.g.e., s.134-137.

⁶⁴ CUSUPOV; a.g.e., s.539.

⁶⁵ GREDOKOV; a.g.e., s.205.; SEMENON-P.P.TYAN- SANSKIY; "Pervaya poezdka na Tyan-Şan i nebsny brebt do- verhoryev reki Yaksart ili Sırdaryı...v 1857 g." Vestnik imp. Ruskogo geogr o-va, SPb. 1958, c.23 otd. II, s.23.252.; B.S.BORNEVSKI; a.g.m. s.43.

⁶⁶ ROJDESTVENKIY; a.g.e., s.11-12.

⁶⁷ CUSUPOV; a.g.e., s.547.; Sayış'ta iki ölüm olayına tanık için bkz. ROJDESTVENSKIY; a.g.e, s.12.

Bay ve bayan ayırmaksızın bu sert ve riskli oyunun genel adına XIX. Yüzyıl kaynaklarından bazılarında "**saiş**"⁶⁸ denildiği görülür. Harf ve kelime benzerliğinden olsa gerek, bunu "seyis" diye çevirenlerin, yine sayış oyunundan bahsettikleri anlaşılır⁶⁹. Sayışın bir benzeri; bunun tarihi ve asıl amacına uygun olarak, fakat takım halinde oynanışı, malzeme kullanımı bakımından biraz farklı olan "**Mızrak Oyunu**" adıyla Osmanlı saray çevresinde görülmektedir⁷⁰. Yine, Osmanlı sarayında ve coğrafyasında yaygın olan, günümüz Türkiyesinde de varlığını sürdüren "atlı cirit" 'in amacı ve tarzı bakımından sayışın tekamülü görüntüsündedir.

Devrim sonrasında itibaren menfi eleştiriler alan sayış, eski popülarlığını yitirmesine rağmen bağımsızlık sonrası resmi toylarda (en son Manas kutlamalarında 17 Ağustos 1995) sembolik olarak yapıldığı görülür.

g) At Toppi Oyondo/Atla Top Oynamak: İkişerli veya en fazla dörder kişilik takımlarla at üzerinde elle oynanan bir oyundur. Terminolojik ve tarihi verilerden yola çıkılarak, bu oyunun XVII. yüzyıl Kırgız ve diğer Yenisey Türk kabilelerinde; içi doldurulan veya şişirilen kuzu derilerinden meydana getirilen top ile karşılıklı paslaşarak, bir ağaç bedenine veya başka bir duran cisme iki adam boyu asılan halkanın ortasından geçirmek şeklinde oynandığı belirtilen bir binicilik sporudur⁷¹.

XVIII.yüzyıl verilerine göre at topi; içi yumuşak maddelerle doldurulan her hangi bir deri ile yüzü kaplanarak top şekline getirilmiş bir cisimle aynı şekilde oynandığı belirtilir⁷².1950'li yıllardan itibaren voleybol, basketbol, futbol ve hentbol topları ile açık bir alanda ve özellikle basket potaları tercih edilerek oynandığı görülür. 1960'lı yıllardan sonra genellikle hentbol topu ve açık alana özel toprak zemini ile hazırlanmış ve özel dikilmiş basketbol potaları arasında oynandığı netleşmektedir⁷³.

Geçmişte ve günümüzde, Kırgızlar ile birlikte diğer Türk halklarında da yaygın olmayan bu spor, Kırgızistanın sadece Doğu Türkistan ile sınır bölgelerinde⁷⁴ çok azda olsa oynandığı görülür.

⁶⁸ E.A.ALEKTOROV; "Parzdniçniye razvleçeniya i Kırgızov" Ovenburg Listesi, 1888, no: 42.

⁶⁹ Tarih ve Etnoğrafya Açısından Nevruz, aynı çevirmenler, s.24, üçüncü paragraf.

⁷⁰ HAFIZ İLYAS AĞA; a.g.e., s.77-78.; KAHRAMAN; a.g.e, s. 613.

⁷¹ D.O.ÖMÜRZAKOV- M.K. SARALAYEV; Kırgızskiye natsionalniye vidi sporta i nordnye igrı; Kırgızistan Yayınları c 64, Frunze 1981, s.18.

⁷² N.I.PONOMAYEV; Vozniknoveniye i pervonacalnoe razvitiya fiziceskogo vospitaniye, Moskova 1973, s. 150.

⁷³ A.ABDİKALIKOV; Yeniseyskiye Kırgızı v XVII veke, İlim Yayınevi, CCP Kırgızistan İlimler Akademisi UmumiTürkoloji ve Dungaloji Bölümü, Frunze 1968,s.16-28.

⁷⁴ Türkiye dışı Türk toplulukları içerisinde Kırgızistan'ın dışında bu oyun sadece, Doğu Türkistan'da oynandığı görülür. Bkz. A.RAHMAN; Uygur Folkloru, (Çev.S.Yalçın-E.Emet), KB Yay.:1955, Ankara 1996 s.174.

h) Çevken: Kırgızistan'ın güney doğu (Pamir Dağı etekleri) bölgeleri ile Afganistan'da bulunan Kırgızlar tarafından günümüz "polo" oyunlarıyla aynı stilde oynanan bir takım sporudur. Yine VIII. yüzyıl Fergana vafdisinde çok sevilerek "**pulu**" adıyla erkeklerin oynadığı görülür⁷⁵. XIX. ve XX. yüzyıllarda Narın ve Talas bölgelerinde de oynandığına rastlayan etnograflardır⁷⁶. Kırgız spor tarihçileri veya geleneksel sporlarla ilgili araştırmacılar, çevken adından çok nadiren bahsetmektedirler.

Oyunun 1972 yılında Frunze (Bişkek) de oynandığından bahseden araştırmacılar, o tarihe ait bir de resim bulundurmaktalar⁷⁷.

Aynı oyun aynı tarzlarla ve çevgen çöğen, çevgan, çövgen vb. isimler altında Karahanlı, Gazneli, Hindistan Türk Devletleri, Osmanlı ve özellikle Selçuklu Devletleri'nde saray çevrelerinde oynandığı bilinmektedir⁷⁸. Evliya çelebi bu oyunun halk arasında oynandığını da bildirir⁷⁹. Çevken/polo oyunu 1972 yılından bu tarafa Kırgızistan'da oynanmamaktadır.

ı) Aygır Çarış: Dört yaşına gelip, iğdiş edilmeyerek daha ziyade damızlık için kullanılan erkek atlarla "uzun dötrnal" ya da uluslar arası adıyla "açık sprint" sitilinde yapılan yarışır. Stat veya açık bir alanda ve saatin tersi istikametinde koşturulan bu yarış, sadece bayan binicilere özgüdür. Asgari beş ve azamisinde sınır olmayan, çok iyi binici olan bayanlar toy gününden önce belirlenmiş olan mesafeyi (1 km ile 2 km arası) koşarlarken, kesinlikle atlarına sürüklenme (yani; sprint dışında kısa dötrnal, yorga tıns vb.) yaptırılmazlar. Yaptıran olursa diskalifiye edilmektedir⁸⁰.

1100 senelik bir geçmişi olduğu bildirilen bu spora "Aygır çabış" da (Aygır Koşturma) denilmektedir⁸¹. Son yıllarda yerini kız ve kelin yarışlara bıraktığı için eskisi kadar yapılmamaktadır. Sadece kırsal bölgelerdeki büyük toyların ikinci gününde aslına uygun olarak orta yaşlardaki (30-50 arası) bayanların nadiren yaptıkları görülmektedir.

⁷⁵ ALÇİE; f.K1, op.2, no: 01140, s. 58,60,111.

⁷⁶ RFOON.; İnv. No. 342, s. 106-107

⁷⁷ ÖMÜRZAKOV- SARALAYEV; a.g.e., s.63 (bkz. Resimler bölümü, sondan üçüncü resim)

⁷⁸ İ.YILDIRAN; Tarihi Kaynakları Açısından Türk Spor Kültürü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yayınlanmamış master Tezi, Ankara 1986, s.65-69.; M.TÜRK-MEN; a.t., s.191-200.

⁷⁹ EVLIYA ÇELEBİ; Seyahatname (Gördüklerim), (seçen ve açıklamalar yapan. N.Özön), İnkılap Yay., İstanbul 1992, s.423-424.

⁸⁰ CUSUPOV; a.g.e., s.549.

⁸¹ S.N.AKATAEV; "Zorostrizm i pokloneniye otsom kazahov v proşlom", Kazakistan Sosyal Bilimler Dizisi, 1973, no:2, s.43-49.; REON; İnv.no: 506, s.32-35.; CUSUPOV; aynı eser aynı sayfa.

j) At Çaa Cooluktu Almay/At Koşturup Eşarp Atmak: İki veya daha çok sayıda kişilerin cinsiyet ayırmaksızın düz bir alan yada hipodromlarda sabit bir yere asılı olan eşarbi (cooluk) atla alıp kaçma-kovalama şeklinde yapılan bir binicilik oyunudur. 5-10 kez tekrarlanarak en çok eşarbi alarak kaçan ve yakalanmayan kişinin galibiyeti ile neticelenen bu spora, kısaca "cooluk almay" da denilmektedir. Hipodromlar da start ve finiş mesafesinin tam ortasına bir adam boyu dikilen sığın tepesine konulan eşarbi alarak finiş çizgisine kadar yakalanmaması için gayret gösterilir. Büyüklerin atlarla yaptığı bu oyunu küçüklerin eşek, katır, tay ve yak vb. refleksi daha düşük hayvanlarla yaptıkları görülür⁸².

Türkiye de ve bir çok ülkede yaya olarak çocukların yapmış oldukları "mendil kapmaca" oyununun bir nevi atlı yapılı olan coluk almay, her türlü toy ve yağ merasiminde yapılmaya devam edilmektedir.

k) At Sekirtmey/Atı Uçurumdan Atlamak: Düz bir alana 2-4 m. genişliğinde ve 1-3 m. derinliğinde eşilmiş çukurlardan veya bu ölçülere yakın uçurumlardan, geriden hızla sürülen atı atlamak şeklinde yapılan bir spordur. "Car Sekiru" da denilen ve hipodromda yapılmayan bu yarışta, atını 9 tekrar içerisinde en kusursuz ve en uzağa atlatana göre derecelendirme yapılmaktadır⁸³. Artık bu sporlar Kırgızlarda eskisi kadar yaygın değildir.

l) At Üstünde Oynoo/At Üzerinde Akrobatik: Katılımcı sporcu sayısında bir sınırlama olmayan, 50-100m. mesafeler arasında koşan at üzerinde her türlü göze hoş gelen binicilik marifetlerinin sergilendiği bir spordur. Hem ferdi hem de takım halinde de yapılmaktadır. Örneğin; Bir binici bir atla her türlü gösteri yapıp marifetlerini sergilerken, iki atı birden kullanarak birinden diğerine veya her ikisine birden elleriyle yada ayaklarıyla dikili olarak hareketler sergileyebilmektedir. Yine üç binici iki atla, dört binici iki ya da üç atla bir çok gösteriler sergileyebilmektedirler.

Aynı kabile ve aynı yörelerden olan biniciler yaptıkları marifetlerin zorlukları ve çeşitleri dikkate alınarak, ferdi ve takım dereceleri jüri tarafından belirlenmektedir. "**Cigitovka**" da (yiğitleme/yiğitcesine) denilen bu spor, düz bir alanda ve özellikle son 50 yıldır hipodromlarda, büyüklü-küçüklü her türlü toy ya da yas (yağ) merasimlerinde yapılmaktadır⁸⁴. Türkiye'deki atlı cirit müsabakalarında binicinin "kolan boşaltma" tekniğinden çok daha meziyetli gösterilerin olduğu bu sporun aynısı, Osmanlı şenliklerinde yapıldığı ve bu tür at üzerinde gösteri yapanlara "**parandebazlar**" denildiği görülür⁸⁵.

⁸² ANARKULOV; a.g.e., s.187.; TOKTORBAYEV; a.g.e., s.7-8.

⁸³ ANARKULOV; a.g.e.,s.184.; Bu oyunun tarihi için bkz. ALÇİE, f.K1,op.2,no:1143, s.68-71

⁸⁴ ÖMÜRZAKOV- SARALAYEV; S.62.; ANARKULOV; a.g.e., s.185.

⁸⁵ T.REYHANLI; İngiliz Gezginlerine Göre XVII.Yüzyılda İstanbul'da Hayat, KTB Yay. :554,Ankara 1983,s.65.; GELIBOLULU MUSTAFA'ALI; Cami-u'l Buhur Der Mecalis-i Sur, (Ediksiyon Kritik ve Tahli A.Öztekin), AKDITYK.TTK. Yay., Ankara 1996, s.55-56,224-225

m)At minip Kubalaşuu/At Binip Kovalaşma: Dört ve üzerinde olan binicilerin kaçma-kovalama türünde yaptıkları bir spordur. Cinsiyet ve yaş ayırımının yapılmadığı bu spor, daha ziyade küçük yerleşim yerlerinde (köy, kasaba, yayla obalarında vs.) küçük çaplı toylarda veya boş zamanlarda yapılmaktadır. Bir araya gelen grup önce iki denk gruba ayrılır. Gruplardan biri kaçan ve diğeri kovalamak üzere iki kişi çıkar. Kaçan yakalandığı takdirde roller değişir ve oyun böyle devam eder, mesafe sınırlamasının olmayıp alan sınırlamasının olduğu bu sporda, çabuk yakalayıp geç yakalananlar galip tersi durumda mağlup sayılmaktadır⁸⁶.

Kırgızistan'da küçük çocuklar bu oyunu eşek, poni atlar, deve vb. hayvanlarla oynamaktalar⁸⁷. Bu şekilde oyun, Türkiye'de çocukların "elim sende" veya "elim kaldı" adıyla yaya oynadıkları oyuna benzetilebilir.

n) Tay Carış: 9-14 yaş arası kız ve erkek çocukların 12-24 aylık at yavrularıyla uzun dört-nal stiliyle yaptıkları yarışır. Dişi veya erkek farketmeyen bu taylar, ileride iyi külük (yarış atı) ve çocuklarda iyi binici olabilmeleri amacıyla yapıla gelmiş bir spordur. Taylar, 1-2 km. uzunluğun da düz bir alan veya hipodromlarda koşturulur. Aile ve kabile reisleri için çok büyük önem arzettiğinden taylara ve çocuklara, aylar veya günler öncesinden her an bir müsabaka olabilir düşüncesiyle antrenman yaptırılır. Yarışa katılacak olan tayların yaş kontrolünü eskiden sinayıcılar, şimdilerde ise bunların yerine yarış alanında görevli veterinerler yapmaktadır⁸⁸. Bu yarışta derece yapan tay külük olduğunu (ileride bir yarış atı olacağını), binicisinin de ciğit (yiğit/iyi bir binici olacağını) olduğunu ispatlamış olur. Ayrıca, Kırgızistan da 100-150 m mesafeyle 5-10 yaş grubu çocuklara yaya olarak yaptırılan koşulara da "tay carış" denilmektedir. Fakat bu yaya yarışları Kırgızlar için atlı yarışlar kadar hiçbir zaman önem arzetmemiştir⁸⁹.

"Tuşo kesü" (köstel kesme/ilk adım), "beşik zihny" (erkek çocuklarının doğduğunda), "kabur ata" veya "yılık ata" vb küçük toylarda, ayrıca "toy baslav" yani; büyük toyların başladığı ilk gün ve hemen açılışından sonra tay yarışları yapılır⁹⁰.

o) Kunan Çabuğ/Kunan Koşurma: İki yaşını bitirip üç yaşına basan erkek ata "Kunan"denmektedir⁹¹. Bu atın açık dört nal silli ile, 1200-3000m. mesafelerle, daha önce tay yarışlarında derece elde eden 11-15 yaş grubu kız veya erkek binicilerin katıldığı bir spordur. Yarış düz bir alanda veya hipodromlarda tur sistemiyle, büyük ve küçük tayların hepsinde ve genellikle

---

⁸⁶ ANARKULOV; age., s.184.

⁸⁷ a.g.e aynı sayfa.

⁸⁸ TOKTORBAYEV; a.g.e., S.82.

⁸⁹ a.g.e aynı sayfa

⁹⁰ B.R.ZORIKTUYEV;" Novaye i tereditsionnoye v material noy kulture noradov Buryati" GBHGK, Ulan-Ude1983, s.65-71

⁹¹ YUDAHİN; a.g.e., c,II, s.521.

le toyun ilk gününün öğle sonrasında yapılmaktadır. Bu müsabakalarda derece yapan kunan ve binicileri halk arasında yapılan "at çabış/at yarış" sporlarına katılma vizesi almış sayılmaktadır⁹².

ö) Sürüklenme: Atın her türlü yürüyüş ve koşu stiline (tırs, açık ve kapalı dörtnal, eşkin, rahvan vb.) serbest olduğu ve 50-500 km. gibi çok uzun mesafeler arasında yapılan ve bazen günler süren bir spordur⁹³. "At çabış" da denilen bu spor; daha önceleri yarış-geliş şeklinde (belirlenen mesafenin %50si gidiş-%50si geliş) yapılırken⁹⁴,sonraları gözcüler veya binicilerin hilesi oluyor nedeniyle toy alanından uzak bir bölgede toplanan müsabıqların, binici ve at değiştirmeden toyun olduğu istikamette yol alıp, temaşa alanında bitirilmesine dönüşmüştür. Sürüklemeye atların dört, binicilerin 19 yaşını doldurmuş olmaları şartı aranır. Bunun dışında sürüklemeyi diğer mesafe koşularından ayıran en büyük özellikler; koşuya tamamlayan her biniciye ödül verilmesi ve dereceye girenlere verilen ödülün çok yüksek olması⁹⁵, koşucuların toyun en son gününde alana girecekleri şeklinde ayarlanması, müsabıqların sadece Kırgız kabilelerinden değil Kazaklar-Türkmenler vb.'lerden oluşmasıdır⁹⁶.

Nevruz kutlamalarında mutlaka yapılan sürüklemenin en güzellerinden biri Manas'ın1000.yılı kutlamalarında; 26 Ağustos 1995 sabahı Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'tan start alan atlar, 29 Ağustos 1995 öğleden sonra saat 15'de Kırgızistan'ın Talas'a gelmeleriyle yapılmıştır⁹⁷. Bu yarışın aslında en az bir gün ve dokuz saatlik, en çok ise 17 günlük mesafelerle yapıldığı⁹⁸; uzun süredir Kostaniev, Yumut ve Ton/ Don gibi çok dayanıklı olan bozkır Türk atlarının değişik nedenlerle ellerinden alındığı için⁹⁹, bu tarihlerden sonra mesafelerin azaldığı görülür¹⁰⁰.

Bu bağlamda bakıldığında; Osmanlı şenliklerinde yapılan yarışlardan mesafe bakımından farklı, ödüllerin çokluğu ve yarışı tamamlayan har ata verilmesi bakımından ise paralellik görülebilmektedir¹⁰¹.

⁹² TOKTORBAYEV; a.g.e., s.78-79.; ANARKULOV; a.g.e., s.186.

⁹³ Atın her türlü yürüyüş stiline serbest olmasına, durmasına dinlenmesine birilerinin yardımına ihtiyacı olduğunun vurgulanmasından adını sürüklenme diye aldığı görülür.bkz.YUDAHİN;a.g.e., s. 672-673.

⁹⁴ ALEKTOROV; aynı liste aynı numara.

⁹⁵ Ödüllerin miktarı konusunda bkz. BEKTENOV-MUSİN; a.g.e., s.10

⁹⁶ BEKTENOV- MUSİN; a.g.e., s. 9-20.

⁹⁷ Bu programda atların İstanbul'dan çıkıp, Kırgızistan'ın Talas kentine kadar yürümesi kararı alınmıştı. Türkiye bu uzun yola dayanacak atların olmadığı gerekçesiyle programdan çekildi. M.TÜRKMEN; a.t., s.110

⁹⁸ 17 günlük yarışların daha ziyade Manas Destanı'nda olduğu gibi "epos sözlerle" ifade edilir. Bkz. Manas II. Kitap, 1 Bölüm, Kırgızistan Devlet Yay. Frunze 1958, s.65-69.

⁹⁹ Tafsilat için Bkz. Ö.GÜNDOĞDUEV; "Türkmenskiye argamaki na Russi", Veçerniy Aşgabat Gazetesi, 23 Nisan 1993, no: 77.

¹⁰⁰ BEKTENOV-MUSİN; a.g.e., s.9. ; CUSUPOV;a.g.e.; s.602-603.

¹⁰¹ Ö.NUTKU; IV.Mehmet'in Edirne Şenliği (1675), TTK.Yay.Ankara 1987, s.106.; İ.YILDIRAN a.g.m.,s.48.

p) Cırğa Tartuu: "Dadanmak-alışmak-lezzetlenmek" anlamlarına gelen "**Cırğa**"¹⁰² ile "Ölçmek-sınamak- denemek" anlamlarını ifade eden "**Tartuu**"¹⁰³ kelimelerinin bileşimiyle adı konulan bu spor; kadın- erkek ayırmaksızın her yaştaki insanlar ile at üzerinde ve elde alıcı kuş- la avcılık araştırmaları tarzında yapılan ve çok yaygın olan bir spordur¹⁰⁴.

İki ve daha fazla **münüşkörlerin** (alıcı kuşla avcılık yapan kişi) ellerinde bükrütlerini (kartal) ve yanlarına şakirtlerini (yardımcıları) alarak geniş bir alana çıkarlar. 100-150 m. mesafeye gi- den yardımcıları ellerinde ipe bağlı olan, herhangi bir avlanan hayvan veya parçasını verilen bir işaretle çekmeye başlarlar. At üzerinde ve elinde kartalları ile hazır bekleyen avcılar, çekme es- nasıyla birlikte kartalların kafasına geçirilmiş olan tomogo'larını çıkarırlar. Yardımcının yerde sü- rüklediği parçaya kartallardan hangisi önce varıp alırsa; bu durumda " kartal çağırışa geldi" de- mektir. Çağırışa gelen kartalların sahibi puan almış olur. Bu böyle devam eder ve en çok çağır- şa gelen, diğer bir deyişle en çok tartan kartallara göre galipler belirlenir¹⁰⁵.

Kırgızlar da genellikle kartallarla yapılan bu spor, bazen doğan, şahin vb.alıcı kuşlarla da ya- pılabilmektedir. Alıcı kuşla avcılığın bütün tarihi Türk Devletlerinde çok yaygın olduğu bilinmek- tedir¹⁰⁶. Hatta günümüzde özellikle Doğu Karadeniz Bölgelerinde bu tür geleneğin atmaca bes- leyerek devan ettiği de görülebilmektedir. Bu tür avcılık Kırgızlarda da çok yaygındır. Fakat, cır- ga tartu gibi yarış özelliği taşıyanına başka bölgelerde rastlanılmamıştır.

r) Ukuruk Salmay: Üzerinde ilmikli kemendi olan uzun bir sınıkla yıllık sürülerinden at ya- kalama yarışdır¹⁰⁷. Düz veya engebeli bir arazide, 3-4m. uzunluğundaki bir sınığın ucuna bir metre arayla düğümlenen ipi, binili atın üzerinden kaçan ata yaklaşarak atıp geçirmek suratiyle (kement atma tarzında) yapılan bir yarıştır. İki ya da daha fazla biniciler arasında cinsiyet ve yaş ayrımı yapılmaksızın yapılan bu yarış, aslında Türkler'in en eski bir at yakalama sistemidir¹⁰⁸.

At sürülerinin bulunduğu her yerde oynanmakta olan ukuruk salmay da, yarışarak kişilerin önce sıralaması belirlenir. Atlarına binili ve ellerinde ipli çubuklarıyla (ukuruk) önceden belirlen- miş sürü içindeki atları sırasıyla yakalamaya koyulurlar. Oyun, hareket kabiliyeti düşük hayvan- larla (eşek, deve, katır vb.) küçük çocuklar arasında da oynanmaktadır¹⁰⁹.

¹⁰² YUDAHİN; a.g.e., C.1, s.212

¹⁰³ a.g.e., C II, s.711

¹⁰⁴ CUSUPOV; a.g.e., s. 605-607.;BEKTENOV-MUSIN; 60-65.

¹⁰⁵ ÖMÜRZAKOV- MUSIN; a.g.e.,s.33-35.; SAİPBAYEV; a.g.e., s.39-40.

¹⁰⁶ KUNTER; a.g.e., s.66.; KAHRAMAN; a.g.e., s.191-231.

¹⁰⁷ YUDAHİN; a.g.e., C.II, s.781.; Ayrıca, bu ukuruk kelimesi Divanü-Lügat-it- Türk'de "Ukrük" diye geçer. Bkz.C.1, s.100, C.II, s.215.

¹⁰⁸ ALÇİE, İ.K1, op. 1, no: 1141, s.16.

¹⁰⁹ ANARKULOV; a.g.e., s.190.

Ayrıca, bugün Kırgızistan'da 7-13 yaş arası çocukların "arkan menen çalma çaluu" diye oynadıkları bir oyun vardır. Bu oyun; yere çakılı bir kazığa, 10-15 m. mesafeden yaya olarak yerden kement atma yarışdır¹¹⁰. Bu oyun, diğer oyunların bir çoğunda olduğu gibi ukuruk salmanın bir nevi ön eğitimi görünümündedir.

SONUÇ

Bu araştırmada, popülerliğini yitirmiş 18 adet Kırgızlar'ın geleneksel (binicilik sporları orijinal adları ve kısaca kurallarıyla birlikte incelendi. Bunlardan günümüzde yapılmayanları tarihten kayboluş süreçleriyle kronolojileştirildi. Günümüzde az da olsa yapılanlar ise alfabetik olarak sıralandı ve şu sonuçlara varıldı:

- Bu spor ya da oyunların Türk Bozkır hayat tarzına göre ortaya çıktıkları; dini, iktisadi ve askeri yapı ve yaşayışa göre şekillendikleri ve bu tür karakter arz ettikleri; aynı zamanda dini, sosyal, ekonomik ve askeri merasimlerin bir parçası oldukları; konar-göçer bu halkın boş zamanlarını değerlendirdikleri; katılımcılarına zevk ve neşe verdikleri; bu şekilde oyunların gelişme gösterdikleri; sosyalleşme sürecine ve sosyal bütünleşmeye katkıları oldukları; her yönüyle milli tarz ve milli nitelikler gösterdikleri; bu yönüyle milli kimlikleri korumada etkili oldukları ve dolayısıyla çok yönlü fonksiyonları yerine getirdikleri görülmüştür.

- Atın tarihi rolünü yitirmesi, sosyo- ekonomik ve sosyo -kültürel şartların değişmesi veya gelişmesi, köklü siyasi ve idari değişikliklere uğranması vb. nedenler, oyunların bu çok yönlü fonksiyonlarından bazılarını ve hatta bir çoğunu yitirmesine etkili olmuştur. Ayrıca, Sovyet ideolojisinin tahammülsüzlüğü ve bu ideolojiye yaranma veya tutunma telaşı yaşayan ilgililerin oyunları menfi olarak değerlendirmeleri; Sayış, Cıanaç Çarpışuu ve Öpkö Çarpışuu gibi sert ve savaş karakterli sporların iptidai görünümünü, Kız Oynok ve Kız Börü'nün erotik veya mühtehcen yanlarını atmadıkları ve kendilerini yenileyemedikleri için terk edildikleri anlaşılmıştır.

- Bunların dışında kalan sporların unutulmaya yüz tutmaları ve az yapılır olmalarında, aynı veya benzeri nedenlerin rolü gözükümüştür. Ayrıca, 1936 yılına kadar Kırgızistan'ı bir hayvancılık deposu olarak gören Sovyetler, bu tarihten sonra politikasını değiştirip özel mülkiyeti kaldırması ve Kırgızlara ait atları alarak Ferma veya Kalhoz denen çiftliklerine koyması; söz konusu sporların günümüzde aktif olarak yapılan diğer geleneksel sporlar gibi geliştirme perspektifleri içine alınmamasının da etkili olduğu görülmüştür.

- Kırgızların bu sporlardan dokuz adetinin Türkiye de varyantlarına rastlanırken, diğer dokuzunun rastlanılmamıştır. Bunlardan Çevken hariç, hiç birisinin geçmişte ve günümüzde her yönüyle benzerine rastlanılmamıştır. Varyantlarına rastlanılan sporların (Sayış/Cirit, Cıanaç Çarpışuu/Tomak örneğinde olduğu gibi.) Büyük Asya ya göre Türkiye de tekamül gösterdikleri anlaşılmıştır.

---

¹¹⁰ TOKTORBAYEV; a.g.e., 95-96.

- Varlığını mütevazı bir şekilde sürdürmekte olan bu sporların çok çeşitli ve çok yönlü olması, her yaş ve her cinsteki insanlara hitap ettiğini ve kadın unsurunun da ağırlıkta olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla bu kategoriye giren sporların konuklardan çağdaş manada geride olmadığı gibi çok yönlü oluşu ile de dikkati çekmiştir. Uluslararası düzeyde biniciliğe olan talebin fazlalığı hatırlanır ise; bu bağlamda söz konusu sporları önce milli, ardından milletlerarası düzeye taşıma gayretlerinin artırılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

1. ABDİKALIKOV,A.; **Yenişeyskiye kurgizi v. XVII veke**, ilim yay. CCP Kırgızistan ilimler akademisi umumi Türkoloji ve Dunganoloji bölümü, Frunze 1968.
2. ABDÜLAZİZ BEY; **Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri (Adat ve merasim-i Kadime, Tabirat ve Muamelat-ı Osmanlıye)**, İkinci Kitap. (Haz. K. Arsan- A. Günay), Belgesel 4, Tarih Vakfı Yurt Y, 49, İstanbul 1995.
3. ABRAMZON, S.M.; **Tvorçestvo kirgizskogo naroda**, Sov. Etnoğrafiya,t (c.) .3, Moskova- 1990
4. ABRAMZON, S.M.; **Oçerki kulturi kirgizskogo naroda**, Frunze 1946
5. ABRAMZON, S.M.; **Etnografiçeskiye syujeti v kirgizskom epose "Manas"** Sov. Etnografiya, no:2, 1947
6. ABRAMZON, S.M.; **Kirgizi i ih istoriko- kulturniye i etnogenetiçeskiye svyazi**,
7. ABRAMZON, S.M. **Rojdeniye i detstvo kirgizskogo rebenka (iz abıçayev i obryadov Tyan- Şanskıh kirgizov)**, t.XII, Sb.MAE AN. SSSR,1949
8. ABRAMZON,S.M.; **"Certi voennoy orgnizatsli i tehnikl u kirgizov (po istoriko-etnografiçeskım dannıml matorialam epose " manas")"**, Trudi in-ta yazıka, lıtaratüri, istorii king. Filiala vip.1, AN SSSR, Frunze 1945
9. ABRAMZON,S.M.; **"svadepniye obıçal kirgizov pamıra"**, Trudi in-ta istorii, arheol. i etnogr. AN Tadj.SSR, Duşanbe 1960.
10. ABRAMZON,S.M.; **Kirgizi i ih etnogenetiçeskite i istoriko- kulturniye svyazi**, Frunze
11. AKMATALİYEV, A., **Baba saltı- Ene Adedi**, Balasagın, Bişkek 1993.
12. ALÇİE (Arhiv Leningrat çastı İE AN SSSR) f.K1,op.2,no:1140-1144.
13. ALEKTOROV, E.A., **"Prazdniçniye rozvleçniya i İgri Kirgizov"**, O. L., No: 42, 1888.
14. ALLWORT; **Central Asısa; A Century Of Russian Rule**, London 1967.
15. ALPMAN, C.; **Eğitim Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi ve Çağlar Boyunca Gelişimi**, MEB. Basımevi, İstanbul 1972.
16. ANARKULOV, H., **Kırgızistan El Oyuntarı**, Bişkek, 1991.
17. ARAT,R.R.; **"Kırgızistan"** mad. İslam Ansiklopedisi, VI,s 251.
18. AYTBAJEV,M.T.; **İstoriko- kulturniye svyazi kirgizskogo i russkogo narodov (po metarialam İsisık-Kulskoy oblasti Kirg.SSR)**, Frunze 1957.
19. AYTMBAMBETOV,D.; **Kultura kirgizskogo narog-do ve vtoroy polovine XIX- naçale XX veka**, Frunze 1967.
20. AYVAZ, H.; **"Dünya Basınından"** (İngilterede çıkan "Your Horse" dergisinden naleden), Küheylan (At Sevgisi ve Binicilik Dergisi), Sayı: 8, Mayıs-1998.
21. BARTHOLD,V.V.; **Kirgizi**, Frunze 1943.

22. BASENOV, T.K.; **O soorujeni i Taş-akır, İzv. AN, Kaz. SSR.**" Nr: 80, Almaatı 1950.
23. BEKTENOV, Z. - MUSİN, Y.; **Kırgızdın Eldik Oyundanı**, Furunze 1978.
24. BEKTENOV, Z.; **Manas Destanının Kara Söz ile Yazılmış Kısmı**, Kırgızistan İlimler Akademisinin El-yazması Bölümünden alınmıştır. 46. Fasikül, 3. Bölüm.
25. CUSUPOV, K.; **Kırgızdar**, Kırgızdın Basması, Bişkek 1991.
26. DİVAEV, A.A., "**İgri v Proşlih u Kırgizkiy Molodgojl**", TBG, Ak-ÇAR, Taşkent 1907.
27. DOBRAMISLOV, A.İ.; **Gorodo o, Sırdarinskogo regiona**, Taşkent 1912.
28. EVLİYA ÇELEBİ; **Seyahatname (Gördüklerim)**, (seçen ve açıklamalar yapan. N.Özön), İnkılap Yay., İstanbul 1992.
29. FAROQHI, S.; **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla)**, 2. Baskı, (çev. E. Kılıç), Tarih vakfı yurt Y.: 48, İstanbul 1998.
30. GEDİN, S.; **Puteşestviye... v 1893-1897 gg. v Pamir, Tibet i vostoçnyı Turkestan**, SPb., 1911.
31. GELİBOLULU MUSTAFA ALİ., **Camı'u'l- Buhur Mecall-i Sur**, TTK, Yay., Ankara 1996.
32. GEORGİ, İ.G., "**Rusya İmparatorluğunda Yaşayan Ulusların (Türklerin) Her Yönlü Açıklaması**", Anayurt Notları, Parça 13, SPb., 1774.
33. GRADEKOV, N.İ.; **Kırgızı i karakırgızı sırdanyinskoy oblasti**, C (+) 1, yuridiceskiy brı, Taşkent 1899.
34. GÜLEÇ, E.; **Atlı Clirit**, Ankara 1996
35. GÜLEÇ, E.; **Rahvan Binicilik**, Ankara 1999
36. GÜLEÇ, E.; **Türk Rahvan Atı Ve Atçılığı**, Ankara 1996
37. GÜLEÇ, E.; **Türk Clirit Atı**, Bilgi Müş.ve Müh.Neş.:Ankara 1998
38. GÜNDOĞDİEV, O.; "**Kült Konya u Türkmen Noradı Sredney Azil**" Orta Asya Halkları Uluslararası Sempozyum Tebliğleri, Aşkaabat 1993.
39. GÜNDOĞDİEV, O.; "**Les Akhaltekints - Fierte Des Türkmens**", Association Française du Cheval Ahal Teke- Paris 1993, p.1/3.
40. GÜNDOĞDİEV, O.; "**Rol Konya v Jizni Türkmen**", Tarih Bilimleri Doktora Tezi Özetleri (Avtoreferat), Aşkaabat 1994.
41. HAFİZ İLYAS AĞA; **Tarih-i Enderun Letaif-i Enderun** (Çev. C.Karya), Güneş Yay., İstanbul 1978,
42. HAYIT.B.; **Türkistan Rusya ve Çin Arasında**, İstanbul 1975.
43. KAHRAMAN, A.; **Osmanlı Devletinde Spor**, Kültür Bakanlığı Yay.: 1697, Ankara 1995.
44. KARMIYŞEVA, Ç.H.; **Drevnyoya mitologiya ver i kultur noradov sredney azil, Etnoğrafiçeskiye Döküment**: Moskova 1986.
45. KARP, B.-SUSLOV V.; **Sovremenniy kişak sredney azil**, vıp 2, Taşkent 1926
46. KASAPÖĞLU, H.- ÇENGEL; "**Kırgız Türkleri Edebiyatı**" **Türk Dünyası El Kitabı, (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları)** 4. Cilt T.K.A.E. Yay.: 158, Ankara 1998
47. KATANOV, N.F.; "**O pogrebalnih obicayah tyurskih plemen s drevneyşih vremen do naşih dney**", izv.o-va ar. İst. i et. Pri kazansk. Uu-te, t. XII, vıp.2, Kazan 1894.
48. KOSTENKO, L.FÇ; "**Turkestanli kray. Opit voenno-statistiçeskogo obozreniya turkestanli go voennogo okruga**", Mater. Dlya g.is. ressiı. T.1, SPb, 1880
49. KOVALEV, E.; "**Ocerki bita karakırgızov (iz putevogo dnevnika)**", Turkestanlikiye Vedomosti No: 20, 1895.

50. KUNTER, H.B.; **Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar**, Cum. Mat., İstanbul 1938.
51. KUSTANAEV, H.; **Etnografiçeskiye Osokennesti Kirgızov v royonah Perekv i Kazalin**, Taşkent 1894,
52. LEVŞİN, İ.A.; **Kirgizo- Kazahskiy stain i Kirgız- Katsatskiye napaznetva i Rezuleçenya**, Sen Petersburg 1832.
53. LEVŞİN, A.İ.; **Opisaniye kirgız-kazaçyih, ili kirgız-kaysatskih ord i stepey**, (SPb., 1832.) Leningrad 1940
54. LİPSKIY, V.; **Pogornim oblastyam Ruskogo Turkestana**, SPb., 1906
55. Manas, T.C. Dışişleri Bakanlığı, (TİKA), Ankara 1995. S.36.
56. MERHART, G.; **"Ein einsenschriften an Yenissi"**, Eurasia Spt. Antigue, IV, 1929.
57. MUSİN, Y.- ANARKULOV, Z. - EFİMOVİÇ, F. - BAYMAN, F. - SADIKOV, A., **Kirgızskiy Natsionalniye Vidi Sporta** (Pravila Sorevnovaniy, Zportivna ya Klassifivatsiya), Mektep Basması, Furunze 1976.
58. NUSUPOV, Ch. **"Tarihten Dersler"**, (Çev. H.Karabaş): Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Cilt.: I, Sayı: 4, Eylül 1993.
59. ORKUN, H. N.; **Eski Türk Yazıtları**, TDKY, Ankara 1987.
60. ÖĞEL, B.; **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi. Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**; T.T.K.Yay., 3. Baskı, Ankara 1988.
61. ÖMÜRZAKOV, D.- MUSİN, Y., **Kirgızki Noradnle İgri**, Frunze 1973.
62. ÖMÜRZAKOV, D.; **Fiziçeskaya kultura i sport v kirgızli**, Frunze 1964
63. ÖMÜRZAKOV, D.; **Fiziçeskaya kultura i sport v kirgızskoy, SSR**, Frunze 1956
64. ÖMÜRZAKOV, D.; **Sport v Kirgızli**, Frunze 1963.
65. ÖMÜRZAKOV, D.; **Kirgızskiy natsionalniye vidi sporta i narodniye igri**, Frunze 1958.
66. ÖMÜRZAKOV, D.O.; **Fiziçeskaya kultura i sport v kirgızskoy SSR, K D Y**, Frunze 1963.
67. ÖMÜRZAKOV, D.O.-SARALAYEV, M.K.; **Kirgızskiy natsionalniye vidi sporta i noradiye igri**, Kirgızistan Yay., Frunze 1981
68. ÖZDEMİR, N.; **IV Mehmed'in Edirne Şenliği (1675)**, II. baskı, TTKY, Ankara 1987.
69. ÖZKAN, M.- MURADOĞLU M.; **Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları**, KBY.: 1906, HAGEM. Y.:240, Türk Cumhuriyetleri Dizisi: 05, Ankara 1997.
70. PLEHANOV, G.V.; **Pisma bez adresa**, P.T. Plehanov G.V. Soç. , T,14,M. 1925
71. POGORELKIY, P.- BATRAKOV, V.; **Ekonomika koçevogo aila Kirgızistana**, Moskova-1930.
72. POGORELKIY, P.-BATRAKOV, V.; **Ekonomika koçevogo kirgızistana**, Moskova 1930
73. PONOMARYEV, N.İ.; **Voznikoveniye i pervonaçalnoe razvitiye fiziçeskogo vospitaniya**, Moskova 1973
74. POTAPOV, V.L.P.; **"drevniy obiçay otrajayuşiy pervabitnoobşinniy bit koçevnikov"**, Tyurkol. Sbornik AN SSSR, no:1, 1955.
75. RADLOV, W.; **Die altturkischen Inschriften der Mongolei**. SPb., 1895-1899.
76. RAHMAN, A.; **Uygur Folkloru**, (Çev.S.Yalçın-E.Emet), KB Yay.: 1955, Ankara 1996.
77. RFOON (Rukopisniye fondi otdefeniya obşestva nauk AN Kirg.SSR) İnv.no:330,342,506,527.
78. REYHALI, T.; **İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)**, KTBY.: 554, Sanat Eserleri Dizisi:4, Ankara 1983

Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi (Gazi BESBD), V (2000), 2 : 67 - 78

79. ROJDESTVENSKIY, P.A., *Kırgızskiye Natsionalniy Sport i İgri*, Frunze 1928.
80. SAĞALAYEV, A.M.-OKTABARSKAYA, İ.V.; *Troditslyonnnoye mırovozreniye tyurkov yuznoy sibiri*, Znak i ritval novosibirsk; Nauka (sibirya bölümü) 1990.
81. SAİPBAYEV, S.; *Kırgız oyundarınnın pedagogikalık maanisi*, Mek. Y. Frunze 1976.
82. SARALAYEV, M.- BUKUYEV, M.- MAMBETKALİYEV, S.; *Manas'tan Kalgan Oyundarı*, Bişkek 1995.
83. SARALAYEV, M.; *Kırgız Uluttuk Sportunun Tülbörü Boyonca Birdiktüü Respublikalık Klassifikatsiyası Cana Meldeşterdin Ereceleri*, Kırgızistan- Oş 1993.
84. SARAY, M.; *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, AKDTYK.TTKY., Ankara 1996.
85. SEMENOV- TYAN-ŞANSKIY, P.P; *Puteşestviye v tyan- şan v 1851-1852 gg.*, Moskova 1945.
86. SEVERTSON, N. ; *Puteşestviye po Turkestankomu kraya i isledovaniye gornoy sistemi Tyan-Şanya po Poruçeniyu Russkogo geografıçeskogo obşestva*, SPb. 1893.
87. SEVERTSOV, N.; *Puteşestviye po türkestanskomu krayu i isledovaniye gornoy sistemi tyan-şanga po poruçeniyu ruskogo geografı- çeskogo obşestva*, SPb., 1873.
88. SHEEHY, A.; "Russian share of soviet population down to 50,8 Percente" Raport on the USSR, 1/42,20 October 1989.
89. SIMAKOV, N.G.; *Obşestvenniye funktsii kirgizskih noradnih razvlechniy v kontse XIX naçale XX. v*, Nauka, Leningrad 1984.
90. SING, S.H.; *A History khokond*, Ed.by. C.E.Bates, Lahore 1878.
91. SOKOL.E.D.; *The revolt of 1916 in Russian central Asia*, Baltimore 1954.
92. SOKOLOV, R.L.; *Fiziçeskaya kultura i sport v Kirgizl (1917-1963)*, Leningrat- Moskova, 1981
93. SOROKİN, N.V.; " vgoroh i dolinah russkogo tyan-şanga", İst.vestnik, may-jul.,1886.
94. SUHAREVA, O.A.; "Traditsionnae soperniçesko mejdu çastyami gorodov v uzbekistane (konets XIX-naçalo XX v.)" Ky. s.ins. etn., t.xxx, Moskova 1958.
95. TANİBEKOV, A. "Kırgızdın Eldik Oyundarı", KİAEY B, 27. Fasikül, 4. Bölüm;
Tarih ve Etnografıa açıısından nevrız, (Rusçadan Türkçeye Çev. Y.Pekcan-S.Öztürk), Boğaziçi İlmı Araştırmalar Serisi: 13, Ankara 1993
96. TAŞAĞIL, A.; "Isık Göl", Tarih ve Medeniyet, Sayı:28 Haziran 1996.
97. TOKTORBAYEV, S.; *Öspürümdör Oyundarı*, Kırgız Cobet Baskısı, Bişkek 1991.
Türk Dünyası Araştırma Vakfı 1994 Takvimi, Kırgızistan Bölümü.
Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antrolojisi i Azerbeycan Türk Edebiyatı, KBY./ 480,
Türk dünyası edebiati dizisi/32, Ankara 1993.
98. TÜRKMEN, M.; *Türklerde Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı, Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları*, Marmara Üniversitesi sağılık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.
99. UMMİNGER, W.; *Die Chronik des Sports*, Chronik Verlag, 2., ergänzte und aktualisierte Auflage 1992,
100. VALİHANOV, Ç.; *Sobır. Soç.* (Külliyyat), Alma-Atı 1958.
101. VORONİNA, V.L; *Priem stroitelstva do Arabskogo perıoda v Sredney Azii*, Kratkıe soob.o doklodah i polevih ossledovenigah ins. Materialnoy Kulturi, XXVIII. Ufa 1985
102. YALMAN (YALGIN), A.R.; *Cenupta Türkmen Oymakları*, C.11, K B Yay./256, Ankara 1993

Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi (Gazi BESBD), V (2000), 2 : 43 - 66

103. YILDIRAN, İ.; **Tarihi Kaynakları Açısından Türk spor Kültürü**, Gazi Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara 1986.
104. YILDIRAN, İ; **"Kavramsal Ve Fonksiyonel Açidan Türklerde Yorga/ Rahvan Biniciliğın Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'de Geliştirme Perspektifleri"**, Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, C. IV, S.2, Nisan 1999.
105. YUDAHİN, K.K., **Kırgız Sözlüğü**, (Çev. Abdullah TAYMAS) 3. baskı, C.I-II, AKDITYK, TDKY, Ankara 1994.
106. ZAGRYAJSKIY,G.; **"Kırgızskiye öçerki: aş ili trizma po umerşim"**, T. V. no: 1, 1873
107. ZENKOVSKIY, S.A., **Pan Turkism and İslam in Russia**, Harward 1967.
108. ZORİKTUYEV; **"Novaye İ tereditsionnoye v meterial noy kulture noradov Buryati"** GBHGK, Ulan- Ude1983,